

DİNLER TARİHİ

YAYIN NO: 702

DİNLER TARİHİ
Prof. Dr. Şaban Kuzgun

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım: Erciyes Üniversitesi Yayınları 1993
Bilge Kültür Sanat'ta 1. Basım: Eylül 2015
4. Basım: Ekim 2020

ISBN: 978 - 605 - 9241 - 02 - 1

Kapak: *Kenan Özcan*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19
Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

DİNLER TARİHİ

Prof. Dr. ŞABAN KUZGUN

Prof. Dr. Şaban Kuzgun

Samsun ilinin Çarşamba ilçesi Akçatarla köyünde 03.02.1950 tarihinde dünyaya geldi. İlk ve ortaokulu Bursa'da, liseyi de İstanbul'da dışarıdan girdiği sınavlarla tamamladıktan sonra, 1975 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1975-1977 yılları arasında iki yıl lise öğretmenliği yaptı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türk Kültür Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in birlikte yönettiği "Hazarların Yahudileşmesi ve Karai İnancı Üzerine Bir Araştırma" adlı tezi ile doktorasını 1980 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalında tamamladı. 1981 yılında askerlik görevini tamamladı. 1977 yılından itibaren öğretim görevlisi olarak çalıştığı Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü 1982 yılında Erciyes Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'ne dönüştürülünce bu fakültenin Dinler Tarihi Anabilim Dalına yardımcı doçent olarak atandı. 1985 yılında doçent, 1993 yılında da profesör oldu. 1988-1989 yılları arasında bir yıl süre ile Kuveyt Üniversitesi'nde araştırmacı öğretim üyesi olarak çalıştı. 1993 yılında kurulmuş olan Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne 19.07.1994 tarihinde kurucu dekan olarak atandı ve 11.01.1999 tarihine kadar bu görevi yürüttü. 1996 yılında Dışişleri Bakanlığı tarafından görevlendirilen heyetin üyesi olarak İran'da çalışmalarda bulundu. Yine 1997 yılında Türk İsrail Kültür Antlaşması çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı adına İsrail'e giden heyette yer aldı ve oradaki müzakerelere katıldı.

Görevde bulunduğu tarihlerde Erciyes, Fırat ve İnönü Üniversitelerinin çeşitli fakülte ve yüksekokullarında esas uzmanlık alanının dışında Kuran-ı Kerim, Arap İslam Tarihi, Osmanlıca, Selçuklu Kurumları Tarihi, Türk Kültür Tarihi, Türk Din Tarihi gibi dersleri okutmuştur. Öğretim Üyeliği sürecinde birçok doktora ve yüksek lisans tezi yönetmiştir. İngilizce ve Arapçayı iyi derecede, İbranice ve Farsçayı da orta derecede bilen Prof. Dr. Şaban Kuzgun birçok Avrupa ülkesinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının davetlisi olarak konferanslar vermiştir. Evli ve üç çocuk babası olan Prof. Dr. Şaban Kuzgun Şanlıurfa'da katıldığı bir sempozyumdan dönüşünde 14.05.2000'de Kayseri girişinde geçirdiği elim bir trafik kazası sonucunda vefat etmiştir.

Sevenlerinin tek tesellisi, kendisinin "eserlerim" dediği öğrencileri ve akademik hayatı boyunca yazmış olduğu kitap, makale ve sunmuş olduğu çok değerli konferans bildirileridir.

Kitapları:

Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri (Komisyon, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1996), *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri* (Bilge Kültür Sanat, 2015), *Hazar ve Karay Türkleri* (Bilge Kültür Sanat, 2015), *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanıflık* (Bilge Kültür Sanat, 2015), *Dinler Tarihi* (Bilge Kültür Sanat, 2015).

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	15
A - Dinin Tanımı	18
B - Dinin Gerekliliği	23
C - Tarih ve Dinler Tarihi	27
D - Dinin Kaynağı Hakkındaki Teoriler	37
1 - Natürizm	38
2 - Animizm	40
3 - Totemizm	42
4 - Monoteizm	49
5 - Atalara Tapma	49
6 - Büyücülük	50
7 - Hayat Buhranı ve Sosyal Sıkıntılar	51
8 - Altın Çağ Efsanesi	51
9 - İslâmiyet'in Dinin Kaynağı Hakkındaki Görüşü	51
E - Dinlerin Sınıflandırılması	54
F - Bugün Yeryüzünde Yaşayan Dinler ve Mensupları	59

BİRİNCİ BÖLÜM

ASYA DİNLERİ

A - Türklerde Din	65
1 - Türklerde Gök Tanrı İnancı	68
2 - Türklerde Maniheizm	78

3 - Türklerde Budizm.....	80
4 - Türklerde Hristiyanlık.....	81
5 - Türklerde Yahudilik.....	84
6 - Türklerde Putperestlik.....	87
B - Araplarda Din.....	92
1 - Araplarda Sabîlik.....	93
2 - Araplarda Putperestlik.....	99
3 - Araplarda Hristiyanlık.....	102
4 - Araplarda Yahudilik.....	103
5 - Araplarda Mecusîlik.....	105
6 - Araplarda Hinduizm.....	105
7 - Araplarda Maniheizm.....	106
8 - Araplarda Haniflik.....	106
C - İran Dinleri.....	113
1 - Mecusîlik.....	114
2 - Zerdüştilik.....	116
3 - Maniheizm.....	119
4 - Mitraizm.....	121
5 - Mazdekîlik.....	123
6 - Parsîlik.....	124
7 - Haniflik.....	125
D - Hint Dinleri.....	126
1 - Vedizm.....	127
2 - Brahmanizm-Hinduizm.....	128
3 - Budizm.....	132
4 - Jainizm.....	137
5 - Sih Dini.....	138
E - Çin Dinleri.....	140
1 - Sinizm.....	141
2 - Konfüçyanizm.....	144
3 - Taoizm.....	148
4 - Çin Budizmi.....	151
F - Japon Dinleri.....	152
1 - Şintoizm.....	154
2 - Japon Budizmi.....	157
3 - Japon Konfüzyanizmi.....	158

G - Eski Mısır Dini	159
H - Eski Anadolu Dinleri	162
1 - Hatti-Hitit Dini.....	163
2 - Urartuların Dini.....	166
3 - Frigyalıların Dini.....	167
4 - Lidyalıların Dini.....	169
I - Eski Mezopotamya Dinleri	170
1 - Sümerlerin Dini.....	171
2 - Asurluların Dini.....	173
3 - Keldanîlerin Dini.....	174
J - Fenikelilerin Dini	176

İKİNCİ BÖLÜM AVRUPA DİNLERİ

A - Eski Yunanlıların Dini	181
B - Eski Roma Dini	184
C - Eski Cermenlerin Dini	185
D - Kertlerin Dini	186
E - Eski Slavların Dini	187
F - Tötonların Dini	188

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AMERİKA DİNLERİ

A - Kızılderililerin Dini	191
B - Azteklerin Dini	192
C - Mayaların Dini	193
D - İnkaların Dini	194
E - Çipçaların Dini	194
F - Eskimoların Dini	195

BİBLİYOGRAFYA	197
----------------------------	-----

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
(A.S.)	Aleyhi's-selâm
A.Ü.İ.F.	Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.D.	Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi
C.	Cilt
C.C.	Celle Celâlühü
Çev.	Çeviren
H.z.	Hazreti
İ.A.	İslâm Ansiklopedisi
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
p.	Page
s.	Sahife
S.A.V.	Sallallahü aleyhi ve sellem
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
T.T.K.Y.	Türk Tarih Kurumu Yayını
V.	Volume
Vb.	Ve benzeri

ÖNSÖZ

Günümüzde Türkiye’de Dinler Tarihi ile ilgili olarak yazılmış birçok eser vardır. Bu eserlerin bir kısmı, Batılı bilim adamlarının yazdığı tarzda hazırlanmış olan eserlerdir. Dinlerin tarif ve tasnif edilmesinde, dinlerin menşei konusunda Türkiye’de genellikle Batılıların metodu takip edilmekte, çoğu zaman onların yapmış oldukları hatalar dahi olduğu gibi tekrarlanmaktadır. Batılı bilim adamlarının Dinler Tarihi konusunda yapmış oldukları araştırmaları ve hazırlamış oldukları eserleri göz önünde bulundurmamak ve gerektiği zaman onlardan faydalanmak kaydı ile dinleri; gerek tarif ve tasnif bakımından ve gerekse anlatma ve değerlendirme bakımından daha değişik perspektiflerden ele alıp incelemek gerekir. Dinler Tarihi alanında özellikle karşılaştırmaya ağırlık vererek yeni eserler hazırlamak gerekir.

Biz, 1978 yılından beri Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü ve Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde vermekte olduğumuz Dinler Tarihi Derslerinin ders notlarını, yukarıda temas edilen hususları da göz önüne alarak öncelikle öğrencilere yönelik bir ders kitabı olarak hazırlamayı uygun bulduk.

İlâhiyat Fakültelerinin müfredat programına uygun olarak iki cilt hâlinde düşündüğümüz eserin elinizdeki birinci cildinde; dinin tarifi, mahiyeti, lüzumu ve sınıflandırılması gibi konuları “Giriş” bölümünde ele aldıktan sonra, ilâhî dinler olarak kabul ettiğimiz İslâmiyet, Hristiyanlık, Yahudilik ve Haniflik dinlerinin dışında kalan dinleri, herhangi bir tasnife tabi tutmadan, kıtalara, milletlere ve bölgelere göre ele alıp inceleyeceğiz. Bizim kanaatimize göre dinleri tam olarak sağlıklı bir şekilde sınıflandırmak oldukça zordur. Bu yüzden biz, hatalı bir şekilde sınıflandırmaktan kaçınmak için dinleri, herhangi bir tasnif yapmadan belirli bir sıra dâhilinde anlatmayı uygun bulduk. İkinci ciltte ise İslâmiyet, Hristiyanlık, Yahudilik ve Haniflik dinlerini ele alıp inceledikten sonra, bunların geniş bir şekilde karşılaştırmalarını yapacağız.

Ders kitabı niteliğinde hazırlanan eserlerde, genellikle dipnot verilmeden, sadece eserin sonunda bir bibliyografya verilerek yetinilmesine rağmen, biz zor olanı tercih ederek sayfaların altına dipnot koymayı uygun bulduk. Çünkü biz, “Türklerde Din”, “Araplarda Din” gibi başlıklar altında ele alıp incelediğimiz bazı konuları, şimdiye kadar anlatılanlardan farklı bir şekilde mümkün olduğu kadar ana kaynaklara inerek açıklamaya çalıştık. Özellikle bu gibi konularda gerek öğrencilerimizin ve gerekse diğer okuyucularımızın, faydalanmış olduğumuz kaynakları ve diğer eserleri kolayca bulabilmesi için dipnot koymayı gerekli bulduk.

Eserin ikinci cildinde geniş bir şekilde ele alıp inceleyeceğimiz Haniflik, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinleri, elinizde bulunan birinci ciltte Türklerin, Arapların ve İranlıların dinleri bahsinde mecburen kısa bir şekilde ele aldık.

Fakat bu ciltte bu dinlerin ana esaslarını ortaya koymadan, adı geçen milletlerin bu dinleri nasıl, ne zaman ve ne miktarda benimsediklerini açıklamaya çalıştık.

Bu kitabın basılması vesilesi ile, Dinler Tarihçisi olarak yetişmemde büyük emeği olan ve her türlü yardımlarını benden hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer hocam merhum Prof. Dr. Hikmet Tanyu Bey'i saygı ve rahmetle anıyorum. Eserin hazırlanmasında bana yardımlarını esirgemeyen değerli meslekdaşlarıma ve Erciyes Üniversitesi'nin matbaa personeline teşekkürlerimi sunuyorum. Özellikle kitabın basımında her türlü desteği sağlayan Erciyes Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Neşide Çetin Hanımefendi'ye bu vesile ile şükranlarımı arz ediyorum.

Doç. Dr. Şaban KUZGUN
Kayseri - 7.1.1993

GİRİŞ

İnsan, aileden itibaren giderek genişleyen bir toplum içinde yaşasa bile yalnızlık ve çaresizlik onun en önemli vasfıdır. Bu yalnızlık ve çaresizliği yenmede insana en büyük desteği din sağlamaktadır. Din, insanın başka hiçbir kaynaktan alamayacağı gücü ona temin ederek hayatta gördüğü bütün sıkıntılara ve üzüntülere tahammül etmesini ve dayanmasını sağlar. Din, insana güç verir, sabrı öğretir ve gelecekte ona daha iyi bir hayat vaat ederek dünyada yaşamak için gaye tespit eder.

Dindarlık, yani bir dine mensup olmak, insanoğlunun mümeyyiz vasıflarındandır. Biz bazı hayvanları, kendilerine has bazı özel vasıfları ile tanımaktayız. Hayvanlardan bir kısmının görme duyusu çok gelişmiştir; diğer bir kısmının işitme duyusu gelişmiştir. Bazı hayvanlar, çok kuvvetlidirler; bazıları ise çok hızlı koşabilirler veya çok yükseğe zıplayabilirler. İnsanoğlunda, saydığımız türden gelişmiş ve onu diğer canlılardan daha üstün kılan özel fiziki vasıflar yoktur. İnsan, maddi yönü ile ele alındığı zaman, onu diğer canlılardan daha üstün hâle getiren hiçbir özelliğine rastlayamayız. İnsan, bir arslan veya fil kadar kuvvetli, bir ceylan veya at kadar hızlı, bir maymun kadar çevik, bir

yarasa kadar gözleri keskin olamaz, bir kene kadar keskin koku alamaz. İnsanı, diğer varlıklara üstün kılan onun maddi yönden güçlü ve kuvvetli olması değil, ruhi ve manevi yönden güçlü olmasıdır. İnsan akıl denilen manevi güç sayesinde, az bir kuvvetle bütün diğer canlılara hâkim olabilmekte ve onları yönetebilmektedir. İnsanoğlu bu akıl sayesinde dinî hayatı keşfetmekte, ruhi sıkıntı ve ızdıraplarını tatmin etmektedir. İnsanı, diğer canlılardan farklı ve üstün kılan şey, onun akli ve akıl sayesinde erişmiş olduğu dinî hayatıdır. Dinî hayat, akıl sahibi olan insan topluluklarında görülen bir hadisedir. Akıl sahibi olmayanlarda, yani hayvanlarda dinî hayat asla görülemez. Hayvanlar, akıl sahibi olmadıkları için, içgüdüleri ile sadece yaşadıkları anı veya çok yakın geleceklerini düşünebilirler. Aslında buna düşünme dahi denemez. Dolayısı ile insanlar gibi onların, geleceğe ait tasavvurları, dünya hayatından sonra ikinci bir hayat gibi düşünceleri asla söz konusu değildir. Hiçbir hayvan sürüsünde dinî hayat belirtisine rastlamak mümkün değildir. Din, insanoğluna ait olan ve başka hiçbir canlı türünde görülemeyen bir olgudur. Din sadece insana aittir, hatta insanı insan yapan, onun akli ve dini-dir. Akıl olmayınca din de olmaz, dinin şartı akıldır. İnsanı insan yapan, onun dinidir. Dini olmayan insan toplumları belirli bir süre varlıklarını koruyabilirler, ancak bu uzun süremez. Eğer dinsizlik uzun bir süre devam ederse bu toplumlar, er veya geç varlıklarını kaybeder ve yok olurlar. İnsanı insan yapan belirgin vasıf, işte bu yüzden onun din-darlığı olmaktadır.

Dinden çok uzak olan ve hatta dinî duygulardan tamamen mahrum gibi görülen insanlarda bile dinî duygular, zaman zaman su yüzüne çıkar. Din, cemiyetlerin

bütün müesseselerini az veya çok etkiler, hangi kurumu ele alıp incelersek inceleyelim o kurumun temelinde dinin şu veya bu şekilde tesirlerini görürüz. Milletlerin kültürlerinin temelinde din yer almaktadır. Dinden çok uzak gibi görülen fert ve toplumlarda dahi zaman zaman dine şiddetle ihtiyaç duyulduğu görülür. Daha önceleri din ile alay eden, onu hafife alan, hatta onunla mücadele eden pek çok insan, çaresiz kalınca son sığınacak yer olarak dini bulur ve ona teslim olur.

İnsanlık tarihinde, şu veya bu şekilde bir dine mensup olmayan hiçbir millet veya kabile görülmemiştir. En ilkel seviyedeki kabileler ile XX. yüzyılın dini afyon sayan ve bütün dinleri reddeden rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde bile yönetimlerin baskı ve yasaklamalarına rağmen insanlar dine daha sıkı sarılmışlar ve dindarlıklarını kaybetmemişlerdir. Din düşmanlığı propagandasını serbest bırakıp hatta bunu devletin politikası hâline getirerek dinî faaliyetleri ve propagandaları yasaklayan ateist rejimler, bir asra yakın bir süre zarfında insanların dine olan bağlılıklarını koparamamış, hatta zayıflatamamıştır. Dünyada hiçbir güç dini engelleyememiş, onu yok edememiştir. Aksine, dine savaş açanlar, onu yok etmeye çalışınlar, bir süre sonra kendileri yok olmuşlardır. Dolayısı ile din, tarih boyunca insanoğlunun en güçlü yanı olarak varlığını sürdürmüş, insanların ve toplumların hayatını yönlendirmiştir.

İnsan, her zaman kendisinin olağanüstü bir güce ve kudrete bağlı olduğuna ve bu bağlılığın sonucu olarak o güçten gerekli yardımı alabileceğine inanmıştır. Normal yaşayışında din ile hiçbir ilgisi görülmeyen ve din düşmanlığı yapan birçok insan, başına bir felaket geldiğinde

İran'ı terk ederek Hindistan'a gitmiş ve oraya yerleşmişlerdir. İşte İran'dan gelip Hindistan'a yerleşen bu göçmen Zerdüştlere, Hintliler "Parsî" adını takmışlar, dolayısı ile onların inançlarına da "Parsîlik" adını vermişlerdir¹⁷⁹.

Hindistan'a göç eden Zerdüştliler kendi inançlarını orada devam ettirmiş ve Zerdüştliliğin sükûnet kulelerini orada inşa etmişlerdir. Bugün Bombay çevresinde bahçeler içinde bu sessizlik kulelerine rastlanabilmektedir¹⁸⁰.

Hâlen sayıları 100 bini aşan Parsîler, temelde Zerdüş doktrinine bağlı olmakla beraber, Hint felsefesi ile de ilgilenmişler, dolayısı ile inançlarına bazı felsefi fikirler girmiştir. Dolayısı ile Parsîlik, Zerdüştlilik inancı ile Hint felsefesinin karışımı bir din hâline gelmiştir.

7 - Haniflik

Şehristanî'nin verdiği habere göre, Hz. İbrahim zamanında İran'da Haniflik dini çok yayılmıştı. Ona göre onun zamanında İran Krallarının büyük bir kısmı da Haniflik dinine girmişlerdi¹⁸¹.

İran'da ortaya çıkan Haniflik inancının, Zerdüştlilikten önce olması gerekir. Bu bakımdan Zerdüştlilikte görülen hak din izleri, Haniflikten geçmiş olabilir. Zerdüş, namaz, oruç, zekât ve temizlik gibi şeyleri, yaratıcı bir ilâhın varlığı fikirlerini, Haniflikten almış olmalıdır. Böyle bir sonuca gitmek, bazı kimselere yanlış gelebilir. Ancak Batılı birçok araştırmacının eserlerinde Yahudilik ve İslâmiyet'in, ahret inancını, namaz ve oruç gibi bazı ibadetleri Zerdüştlilikten aldığı yazılıdır. Onlar, Hanifliği

179 Dadabhai Naoroji, "The Parsi Religion", **Religious Systems of the World**, New York, 1892, p. 184-193.

180 D. Naoroji, **a.g.e.**, s. 185.

181 Şehristanî, **a.g.e.**, C. I, s. 560.

hiç bilmedikleri için böyle söylemektedirler. İşin aslı onların söylediği gibi değildir. Onlar olaya sadece bir yönü ile bakmaktadırlar. Yukarda bahsedilen prensipler, hem Zerdüştilikte hem de İslâmiyet ve Yahudilikte vardır, ama bu ilkeler Zerdüştilikten çok önce ortaya çıkmış olan Haniflik inancında da vardır. Dolayısı ile bu inançların menşei Zerdüştilik değil, Hanifliktir. Zerdüştilik bu ilkeleri Haniflikten almış olmalıdır.

İran'da görülen Hanifliğin, Araplarda görülen Haniflikten farkı yoktur. Tevhid inancı ile birlikte namaz, oruç, zekât gibi şeyler, İran Hanifliğinin de temel esaslarıdır.

D - HİNT DİNLERİ

Tarih boyunca büyük öneme sahip yerlerden biri olan Hint Yarımadası, dünyada en eski dinlerin ortaya çıktığı yerlerden biridir. İran dinleri bahsinde belirttiğimiz gibi, çok eski dönemlerde Asya'dan Avrupa'ya gidenler olduğu gibi, Avrupa'dan da Asya'ya gelenler olmuş ve çeşitli Avrupalı kavimler Hint yerlileri ile karışmışlardır. Yaklaşık olarak milattan iki bin yıl önce başlayan bu karışma, "Hind-i Avrupai" denilen bir tipin meydana gelmesine sebep olmuştur¹⁸². Bu karışma neticesinde Hindistan'da, eski Avrupa inançlarından etkilenmiş birtakım dinler ortaya çıkmıştır. Bu dinlerin bir kısmı zamanla yok olmuşsa da diğer bir kısmı, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Hindistan'da ortaya çıkan belli başlı dinleri şöyle sıralayabiliriz:

1 - Vedizm

2 - Brahmanizm-Hinduizm

182 Bugünkü İranlılar "Hind-i Avrupai" ırkın en tipik örnekleridir.